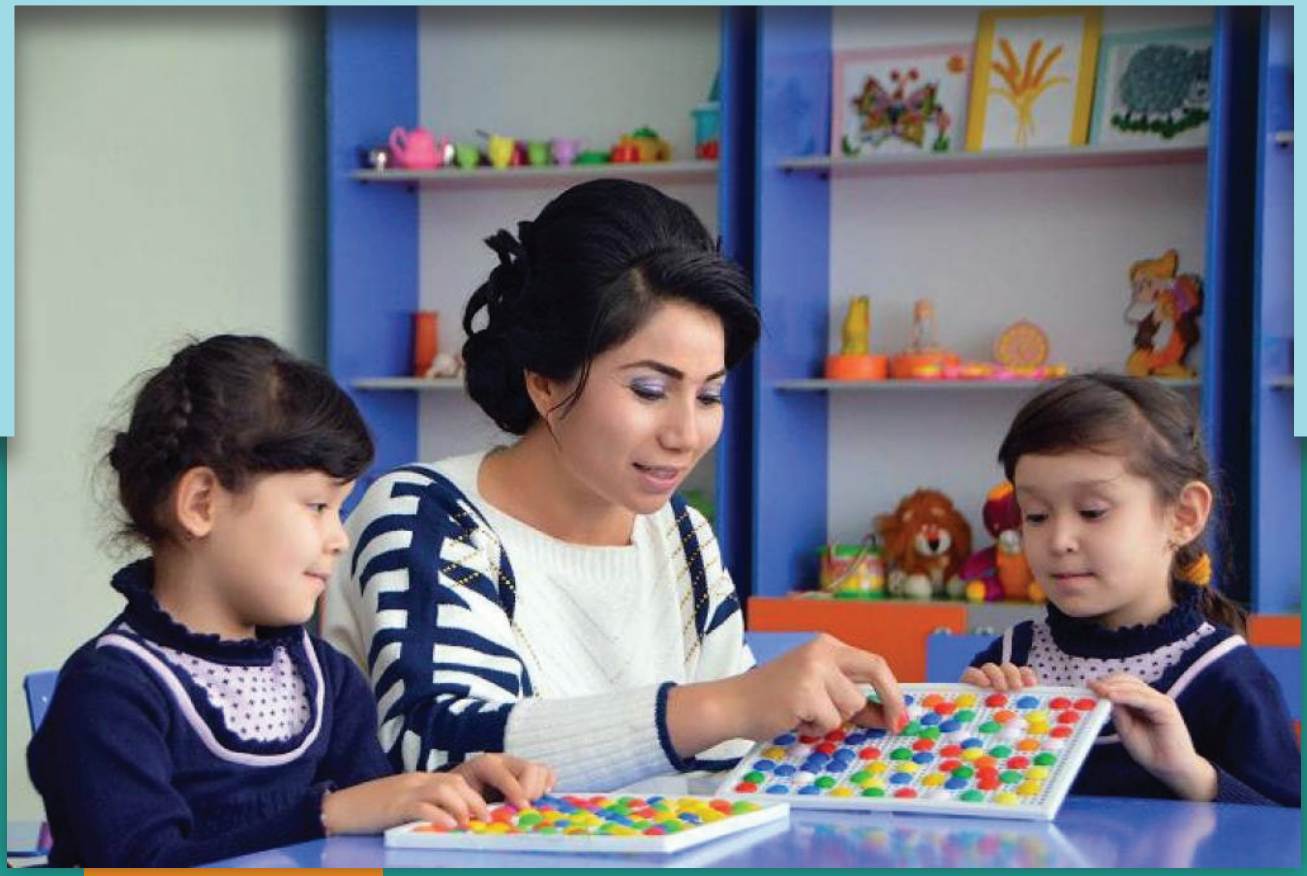
ISSN: 3060-4613

O'zbekiston Milliy Pedagogika Universiteti

№11(1)
2026

13.00.00 Pedagogika fanlari
13.00.01 Pedagogika nazariyasi. Pedagogik ta'limotlar tarixi
13.00.02 Ta'lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi (sohalar böyiça)
13.00.03 Maxsus pedagogika
13.00.04 Jismoniy tarbiya va sport maşğulotlari nazariyasi va metodikasi
13.00.05 Kasb-hunar ta'limi nazariyasi va metodikasi
13.00.06 Elektron ta'lim nazariyasi va metodikasi (ta'lim sohalari va bosqiçlari böyiça)
13.00.07 Ta'limda menejment
13.00.08 Maktabgaça ta'lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi
13.00.09 Ijtimoiy pedagogika
07.00.00 Tarix fanlari
19.00.00 Psixologiya fanlari
01.00.00 Fizika-matematika fanlari
02.00.00 Kimyo fanlari
03.00.00 Biologiya fanlari
09.00.00 Falsafa fanlari
10.00.00 Filologiya fanlari
11.00.00 Geografiya fanlari

MAKTABGAÇA VA MAKTAB TA'LİMİ

Pedagogika, psixologiya fanlariga ixtisoslaşgan ilmiy jurnal

MAKTABGAÇA VA MAKTAB TA'LİMİ

Elektron naşr. 110 sahifa,
2-oktyabr, 2026-yil.

BOŞ MUHARRIR:
Ibragimova Gulsanam Ne'matovna – Pedagogika fanlari doktori, professor

BOŞ MUHARRIR ÖRINBOSARI:
Aşurov Ramzidin Ramazonoviç – Psixologiya fanlari böyiça falsafa doktori (Phd), dotsent

TAHRIRIYAT KENGAŞI A'ZOLARI
Ibragimov X.I. – pedagogika fanlari doktori, akademik
Şoumarov Ğ.B. – psixologiya fanlari doktori, akademik
Qirğizboyev A.K. – Tarix fanlari doktori, professor
Karimova E.G. – Sotsiologiya fanlari nomzodi, dotsent
Jamoldinova O.R. – pedagogika fanlari doktori, professor
Şaripov Ş.S. – pedagogika fanlari doktori, professor
Şermuhammadov B.Ş. – pedagogika fanlari doktori, professor
Ma'murov B.B. – pedagogika fanlari doktori, professor
Madraximova F.R. – pedagogika fanlari doktori, professor
Kalonov M.B. – iqtisodiyot fanlari doktori, professor
Nabiyev D.X. – iqtisodiyot fanlari doktori, professor
Qöldoşev Q. M. – iqtisodiyot fanlari doktori, professor
Ikramxanova F.I. – filologiya fanlari doktori, professor
Ismagilova F.S. – psixologiya fanlari doktori, professor (Rossiya)
Stoyuxina N.Yu. – psixologiya fanlari nomzodi, dotsent (Rossiya)
Magauova A.S. – pedagogika fanlari doktori, professor (Qozoğiston)
Rejep Özyurek – psixologiya fanlari doktori, professor (Turkiya)
Wookyu Ça – Koreya milliy ta'lim universiteti rektori (Koreya)
Polonnikov A.A. – psixologiya fanlari nomzodi, dotsent (Belarus)
Mizayeva F. O. – Pedagogika fanlari doktori, dotsent
Baybayeva M.X. – pedagogika fanlari doktori, professor
Muxsiyeva A.T. – pedagogika fanlari doktori, professor
Aliyev B. – falsafa fanlari doktori, professor
Abdullayeva N. Ş. – Pedagogika fanlari doktori (DSc), professor
Doniyorov S. M. – "Yangi Özbekiston" va "Pravda Vostoka" gazetalari tahririyati DM boş muharriri, Özbekiston Respublikasida xizmat körsatgan jurnalist, filologiya fanlari böyiça falsafa doktori (PhD), dotsent
Ğafurov D. O. – falsafa fanlari doktori (Phd)
Şomurodov R.T. – iqtisodiyot fanlari nomzodi (PhD), dotsent
Jalilova S.X. – psixologiya fanlari nomzodi (PhD), dotsent
Bafayev M.M. – psixologiya fanlari böyiça falsafa doktori (PhD), dotsent
Usmonova D.I. – Samarqand iqtisodiyot va servis institute dotsenti
Saifnazarov I. – falsafa fanlari doktori, professor
Raxmonova Z. A. – filologiya fanlari böyiça falsafa doktori (PhD)
Nematov Ş.E. – pedagogika fanlari nomzodi (PhD)
Sayimova D. K. – texnika fanlari bo'yiça falsafa doktori (PhD)
Yuldaşeva F.I. – pedagogika fanlari böyiça falsafa doktori (PhD),dotsent
Yuldaşeva D.B. – filologiya fanlari böyiça falsafa (PhD) doktori, dotsent
Tangriyev A. T. – Toşkent davlat iqtisodiyot universiteti kafedra professori
Panjiyev M. A. – Qaşqadaryo viloyati Maktabgaça va maktab ta'limi boşqarmasi boşliğining birinçi örinbosari
Xudayberganov N. A. – Xorazm Ma'mun akademiyasi Tabiiy fanlar bölimining katta ilmiy xodimi, biologiya fanlari böyiça falsafa doktori (PhD)
Vaxobov Anvar Abdusattor öğli – Pedagogika fanlari böyiça falsafa doktori, dotsent

Muassis: "Tadbirkor va işbilarmon" MÇJ
Hamkorlarimiz: Özbekiston Respublikasi Ta'lim va ilm-fan vazirligi, Özbekiston milliy pedagogika universiteti

EDITOR-IN-CHIEF:
Ibragimova Gulsanam Ne'matovna – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor

DEPUTY EDITOR-IN-CHIEF:
Ashurov Ramzidin Ramazonovich – Doctor of Philosophy (PhD) in Psychology, Associate Professor

EDITORIAL BOARD MEMBERS:
Ibragimov X.I. – Doctor of Pedagogical Sciences, Academician
Shoumarov G'. B. – Doctor of Psychological Sciences, Academician
Qirg'izboyev A. K. – Doctor of Historical Sciences, Professor
Karimova E'zoza Gapirzhanovna – Minister of Perschool and School Education of the Republic of Uzbekistan
Jamoldinova O.R. – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor
Sharipov Sh.S. – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor
Shermuhammadov B.Sh. – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor
Ma'murov B.B. – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor
Madraximova F.R. – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor
Kalonov M.B. – Doctor of Economic Sciences, Professor
Nabiyev D.X. – Doctor of Economic Sciences, Professor
Koldoshev K. M. – Doctor of Economic Sciences, Professor
Ikramxanova F.I. – Doctor of Philological Sciences, Professor
Ismagilova F.S. – Doctor of Psychological Sciences, Professor (Russia)
Stoyuxina N.Yu. – Candidate of Psychological Sciences (PhD), Associate Professor (Russia)
Magauova A.S. – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Kazakhstan)
Rejep O'zyurek – Doctor of Psychological Sciences, Professor (Turkey)
Wookyu Cha – President of the National University of Education, Korea (South Korea)
Polonnikov A.A. – Candidate of Psychological Sciences (PhD), Associate Professor (Belarus)
Mizayeva F. O. – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor
Baybayeva M.X. – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor
Muxsiyeva A.T. – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor
Aliyev B. – Doctor of philosophy, professor
Abdullayeva N. Sh. – Doctor of Pedagogical Sciences (DSc), Professor
Doniyorov S. M. – Editor-in-Chief of the DM Editorial Office of the newspapers "Yangi O'zbekiston" and "Pravda Vostoka", Honored Journalist of the Republic of Uzbekistan, Doctor of Philosophy (PhD) in Philology, Associate Professor
Gafurov D. O. – Doctor of Philosophy (PhD)
Shomurodov R.T. – Candidate of Economic Sciences (PhD), Associate Professor
Jalilova S.X. – Candidate of Psychological Sciences (PhD), Associate Professor
Bafayev M.M. – Doctor of Philosophy in Psychological Sciences (PhD), Associate Professor
Usmonova D.I. – Associate Professor, Samarkand Institute of Economics and Service
Saifnazarov I. – Doctor of philosophy, professor
Rakhmonova Z.A. – Doctor of Philosophy (PhD) in Philological Sciences, Associate Professor
Nematov Sh.E. – Candidate of Pedagogical Sciences (PhD)
Sayimova D. K. – Doctor of Philosophy (PhD) in Technical Sciences
Yuldasheva F.I. – Doctor of Philosophy in Pedagogical Sciences (PhD), Associate Professor
Yuldasheva D.B. – Doctor of Philosophy (PhD) in Philological Sciences, Associate Professor
Tangriyev A.T. – is a professor of Tashkent State University of Economics
Ashurov R. R. – Doctor of Philosophy (PhD) in Psychology, Associate Professor
Panjiyev M. A. – First Deputy Head of the Department of Preschool and School Education of the Kashkadarya Region
Khudaiberganov N. A. – Senior Researcher of the Department of Natural Sciences of the Khorezm Mamun Academy, Doctor of Philosophy (PhD) in Biological Sciences
Vakhobov Anvar Abdusattor oglu – Doctor of Philosophy in Pedagogical Sciences, Associate Professor

"Maktabgaça va maktab ta'limi" jurnali Özbekiston Respublikasi Oliy attestatsiya komissiyasining quyidagi qarorlariga asosan pedagogika va psixologiya fanlari böyiça falsafa doktori (PhD) hamda fan doktori (DSc) ilmiy darajasiga talabgorlarning dissertatsiyalaridagi asosiy ilmiy natijalarni çop etiş uçun milliy ilmiy naşrlar röyxatiga kiritilgan:

Pedagogika fanlari böyiça: OAK Kengaşi tavsiyasi (26.08.2024-y., №11-05-4381/01) asosida:

• Ekspert kengaşi (29.10.2024-y., №10)

• Rayosat qarori (31.10.2024-y., №363/5)

Psixologiya fanlari böyiça: Toşkent davlat pedagogika universiteti murojaatiga asosan OAK tavsiyasi (24.04.2025-y., №11-05-2566/01):

• Ekspert kengaşi (25.05.2025-y., №10)

• Rayosat qarori (08.05.2025-y., №370/5)

"Maktabgaça va maktab ta'limi" jurnali

26.09.2023-yildan

Özbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan **№C-5669363** reyestr raqami tartibi böyiça röyxatdan ötkazilgan.

Litsenziya raqami: **№136361**

MUNDARIJA СОДЕРЖАНИЕ CONTENTS

MUNDARIJA

Ta'lim jarayonida deontologik tamoyillar asosida nizolarni boşqariş 10
Mirzayeva Faroxat Odiljonovna

Sun'iy intellekt asosida maktab öquvçilarining matematik xatolarini diagnostika qiliş va individual tavsiyalar şakllantirişning gibrid adaptiv modeli 15
Abdullayeva Nazokat Isayevna, Abdurazzoqova Zebuniso Tolmas qizi

Harbiy xizmatçilarning pedagogik mahoratini oşirişning ilmiy-metodik asoslari 21
Yadgarov Ravşan Ergaşeviç

Inklyuziv ta'limda logopedik texnologiyalardan foydalaniş metodikasi 27
Ikramova Dilafruz Furqat qizi, Ilhomova Malikaxon Dilşod qizi

Faoliyat markazlari vositasida maktabgacha yoshdagi bolalarning raqamli savodxonligini şakllantiriş metodikasi 30
Jo'rayeva Gulira'no Nazirjon qizi

Bölajak tasviriy san'at öqituvçilarining kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirişda an'anaviy naqqoşlik san'atining pedagogik imkoniyatlari 36
Rözmetov Quvondiq Şanazarovich

Pedagogik hamkorlik asosida ösmir yoşdagi öquvçilarda ijtimoiy voqelikka sezgirlikni tarbiyalaş mexanizmlari 42
Bazarova Gulnoza Ziyodulla qizi

Talabalarning ijtimoiy-emotsional kompetensiyalarini jismoniy madaniyat vositasida rivojlantiriş metodikasini takomillaştiriş 47
Imomov Asliddin Abdurazoqoviç

Harakatli öyinlar yordamida boşlanğiç sinf öquvçilarining harakat faolligini oşiriş usullari 51
Ernazarova Ziyoda Erkin qizi

Sun'iy intellektning inson fikrlaş qobiliyatiga ta'siri: intellektual rivojlaniş uçun imkoniyatlar va tafakkur zaiflaşuvi xavfi 55
Tölaganov Abdumalik Abdiraximoviç

Jadidçilik harakatining vujudga kelişining ijtimoiy-tarixiy şart-şaroitlari 60
Nişonov Muhammad Bahodir öğli, Pulatov Şerdor Nematjonoviç

Maktabgaça ta'lim taşkilotlari direktorlarining kasbiy kompetentligini rivojlantirişning nazariy-metodologik asoslari 66
A'zamova Malohat Nadjimovna

Söz yasalişi, morfologiya va sintaksisning özига xos xususiyatlari 70
Bobojanov Şaripboy Xudoşukiroviç

Inklyuziv ta'limda diskriminatsiyani oldini oliş va ularni psixologik qöllab quvvatlaş tamoyillari 74
Bozorova Muxlisa

Neyro logopediya va biometriya 78
Foiqova Diyora Anvar qizi

Bölajak öqituvçilarning metakognitiv faoliyatini rivojlantirişda refleksiv topşiriqlardan foydalaniş 83
Ibrohimova Şahlo Umarali qizi

3–4-sinf öquvçilarining badiiy asarlar öqişga qiziqişini oşirişning metod, şakl va vositalari 88
Rasulova Zohida Sindorovna

Raqamli ta'lim muhitida kasbiy-refleksiv kompetensiyalarni rivojlantirişning metodik tizimini integratsiyalaş 92
Talabova Dilrabo Tolibova

Informatika va uni öqitiş metodikasi fanini öqitişda adaptiv öquv dasturlari va virtual laboratoriyalardan foydalanişning metodik tizimi 98
Xomidov Zohidjon Adhamjon öğli

Развитие профессиональной компетентности будущих педагогов в условиях цифровизации образования 104
Шаланков Константин Константинович

SÖZ YASALIŞI, MORFOLOGIYA VA SINTAKSISNING ÖZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Bobojanov Şaripboy Xudoşukiroviç
Şahrisabz davlat pedagogika instituti,
til va adabiyot kafedrasi mudiri, PhD (dotsent)
E-mail: bobojanovsharipboy8888@gmail.com

ORCID: 0009-0004-5145-8393

Annotatsiya: Maqolada özbek tilida söz yasaşi, morfologiya va sintaksisning öziga xos xususiyatlari hamda ularning özaro bog'liqligi tahlil qilingan. Özbek tilining agglyutinativ tabiati qöşimçalarning qat'iy tartibda birikishida va har bir qöşimchaning, odatda, bitta grammatik ma'noni ifodalashida namoyon bölishi misollar asosida körsatilgan. Söz yasovçi, lüğaviy ş akl yasovçi va sintaktik ş akl yasovçi qöşimçalar qiyosiy tavsiflangan. Söz yasaşning affiksatsiya va kompozitsiya usullari, sintaksisda söz tartibi, kesimning gap markazi sifatidagi örni, sifatdoş va ravişdoş qurilmalarining vazifalari yoritilgan. Muallif tomonidan sathlararo bog'liqlikni aks ettiruvçi morfemik-sintaktik tahlil modeli taklif etilgan. Ona tili ta'limida uşbu sathlarni özaro uzviy bog'liq holda öqitiş böyiça tavsiyalar berilgan.

Kalit sözlar: söz yasaşi, agglyutinatsiya, morfema, affiksatsiya, kompozitsiya, sintaktik şakl, kesim.

Abstract: The article analyzes the specific features of word formation, morphology, and syntax in the Uzbek language, as well as the relationships between these linguistic levels. Using examples, it demonstrates that the agglutinative nature of Uzbek is manifested in the strict order in which affixes are attached, each of which usually expresses a single grammatical meaning. Derivational affixes, lexical form-building affixes, and syntactic form-building affixes are comparatively described. Affixation and compounding as methods of word formation, word order in syntax, the central role of the predicate in the sentence, and the functions of participial and converb constructions are examined. The author proposes a model of morphemic-syntactic analysis that reflects inter-level relationships. Recommendations are provided for teaching these linguistic levels in an integrated manner in native language classes.

Key words: word formation, agglutination, morpheme, affixation, compounding, syntactic form, predicate.

Аннотация: В статье анализируются особенности словообразования, морфологии и синтаксиса узбекского языка, а также их взаимосвязь. На примерах показано, что агглютинативный характер узбекского языка проявляется в строгом порядке присоединения аффиксов, каждый из которых, как правило, выражает одно грамматическое значение. Сопоставительно описаны словообразовательные аффиксы, аффиксы лексической формы и аффиксы синтаксической формы. Рассмотрены аффиксация и словосложение как способы словообразования, порядок слов, центральная роль сказуемого в предложении, а также функции причастных и деепричастных конструкций. Предложена модель морфемно-синтаксического анализа, отражающая межуровневые связи. Даны рекомендации по взаимосвязанному изучению этих уровней на уроках родного языка.

Ключевые слова: словообразование, агглютинация, морфема, аффиксация, словосложение, синтаксическая форма, сказуемое.

KIRIŞ

Özbek tilining davlat tili sifatidagi nufuzini oşiriş va uning ilmiy-nazariy asoslarini çuqur örganish mamlakatimizda davlat siyosatining ustuvor yönaşlariidan biriga aylandi. Özbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 21-oktyabrdagi PF-5850-son[1] Farmoni [1] hamda 2020-yil 20-oktyabrdagi PF-6084-son[2] Farmoni bilan tasdiqlangan 2020–2030-yillarda özbek tilini rivojlantiriş va til siyosatini takomillaştiriş konsepsiyasi [2] bu boradagi işlarni yangi bosqiçga olib çiqdi. Uşbu vazifalarni amalga oşirişda özbek tili grammatikasini ta'lim va zamonaviy axborot texnologiyalari uçun izçil tavsiflaş muhim ahamiyat kasb etadi.

Özbek tilida söz yasaşi, morfologiya va sintaksis bir-biridan ajralgan holda emas, balki özaro uzviy aloqada amal qiladi: bitta söz şaklining özida yangi söz yasovçi, söz ma'nosini aniqlashtiruvçi va uni gapdagi boşqa

1 https://lex.uz/docs/-4561730
2 https://lex.uz/docs/-5058351

sözlar bilan bog‘lovçi qöşimçalar birikadi. Biroq ta’lim amaliyotida bu sathlar köpinc ha alohida böl imlar sifatida örganilib, ular örtasidagi bog‘liqlik yetarliça oçib berilmaydi.

Tadqiqot obyekti – hozirgi özbek adabiy tilining söz yasaşi, morfologik va sintaktik tizimi.

Tadqiqot predmeti – uşbu sathlarning öziga xos xususiyatlari va özaro munosabati.

Tadqiqotning maqsadi – özbek tilining agglyutinativ tabiatidan kelib çiquvçi sathlararo bog‘liqlikni oçib beriş va uni ta’limda qöllash yöllarini asoslaş.

Tadqiqot vazifalari quyidagilardan iborat:

- söz yasaş usullarini tavsiflaş;
- qöşimçalarning vazifaviy turlarini qiyoslaş;
- gap qurilişida morfologik şakllarning örnini aniqlaş;
- sathlararo tahlil modelini taklif etiş.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR ŞARHI

Mustaqillik yillarida özbek tilşunosligida til birliklarini sistem-struktur yondaşuv asosida tavsiflaş an’anasi şakllandi. Ş. Rahmatullayev til qurilişining asosiy birliklarini va ularning sathlar böyiça munosabatini tizimli yoritgan [3].

A. Hojiyev özbek tili söz yasaşini yaxlit tizim sifatida tadqiq etib, yasama sözning tabiati, söz yasaş usullari va vositalarini tavsiflagan [4]. Olimning tilşunoslik terminlari lüğatida söz yasaşi, morfologiya va sintaksisga oid tuşunçalar aniq ta’riflangan [5].

R. Sayfullayeva, B. Mengliyev va hammualliflarning öquv qöllanmasida hozirgi özbek adabiy tilining barça sathlari sistem-struktur tilşunoslik nuqtayi nazaridan, qöşimçalarning vazifaviy tasnifi bilan birga bayon qilingan [6].

H. Jamolxonov [7] hamda X. Muhiddinova va hammualliflarning [8] darsliklarida grammatika masalalari ta’lim amaliyoti talablari asosida yoritilgan.

T. Yusupova sintaksisni morfologiya bilan bog‘lab örganish metodikasini ishlab çiqib, sathlararo aloqani ta’limda hisobga olish zarurligini asoslagan [9].

R. Rasulov özbek tili fe’llarining ma’no tuzilişini tadqiq etgan [10].

“Hozirgi özbek tili faol sözlarining izohli lüğati” [11] va beş jildlik “Özbek tilining izohli lüğati” [12] yasama va qöşma sözlarni örganish uçun boy material beradi. Biroq mavjud işlarda söz yasaşi, morfologiya va sintaksis köproq alohida-alohida tavsiflanadi; ularning bitta söz ş akli va bitta gap doirasidagi özaro ta’siri yaxlit model sifatida kam yoritilgan. Maqolaning ilmiy yangiligi aynan şu böşliqni töldirişga qaratilgan.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqotda sistem-struktur yondaşuv asosiy metodologik tamoyil sifatida olindi. Morfemik tahlil (söz şaklini morfemalarga ajratish), transformatsion usul (almashtirish va tuşirish sinovlari) hamda tavsifiy-qiyosiy metoddan foydalanildi. Tahlil materiali sifatida adabiy tilning tipik qurilişlarini aks ettiruvçi söz şakllari va gaplar olindi. Har bir misol uç bosqiçda tahlil qilindi: avval söz yasaşi, söng morfologik şakl, nihoyat, sintaktik vazifa aniqlandi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Agglyutinatsiya va qöşimçalar tartibi

Özbek tili agglyutinativ til bölib, söz şakllari özakka qöşimçalarni ketma-ket qöşiş orqali hosil böladi. Bunda har bir qöşimça, odatda, bitta ma’no yoki vazifani ifodalaydi, morfemalar chegarasi aniq saqlanadi va qöşimçalar muayyan tartibda joylaşadi: söz yasovçi → lüğaviy şakl yasovçi → sintaktik şakl yasovçi [6]. Masalan, işçilerimizdan söz ş aklida iş özagiga avval yasovçi -çi, söng köplik körsatkiçi -lar, egalik qöşimçasi -imiz va çiqiş kelişigi qöşimçasi -dan qöşilgan (1-jadval). Fe’lda ham şunday zanjir kuzatiladi: yoz-dir-ma-di-ngiz-mi.

1-jadval: **“İşçilerimizdan” va “yozdirma-dingizmi” söz şakllarining morfemik tahlili**

Morfema	Turi	Ifodalaydigan ma’no yoki vazifa
iş-	özak	leksik ma’no: faoliyat, mehnat
-çi	Söz yasovçi	Şaxs oti yasaydi (iş → işçi)
-lar	Lüğaviy şakl yasovçi	Köplik

MAKTABGAÇA PRE-SCHOOL ДОШКОЛЬНОЕ

Morfema	Turi	Ifodalaydigan ma'no yoki vazifa
-imiz	Sintaktik şakl yasovçi	Egalik, I şaxs köplik
-dan	Sintaktik şakl yasovçi	Çiqiş kelişigi: sözni fe'lga bog'laydi
yoz-	özak	leksik ma'no: harakat
-dir, -ma	Lüğaviy şakl yasovçi	Orttirma nisbat; bölişsizlik
-di, -ngiz	Sintaktik şakl yasovçi	Ötgan zamon; II şaxs köplik (kesimlik)
-mi	yuklama	Söroq ma'nosi

Jadval şuni körsatadiki, söz ş aklidagi har bir qöşimça boşqa sathga xizmat qiladi: söz yasovçi qöşimça yangi leksema hosil qiladi, lüğaviy ş akl yasovçi qöşimça ma'noni aniqlashtiradi, sintaktik ş akl yasovçi qöşimça esa sözni gap qurilişiga olib kiradi.

Söz yasaşining öziga xosligi

Özbek tilida söz yasaşning asosiy usullari affiksatsiya va kompozitsiyadir [4].

Affiksatsiya usulida yangi söz asosga yasovçi qöşimça qöşiş orqali hosil bö ladi: iş → işçi, bilim → bilimdon, tez → tezlik, suv → suvla(moq). Yasovçi qöşimça sözning leksik ma'nosini özgartiradi va köpinça uni boşqa söz turkumiga ötkazadi; bu esa söz yasaşini morfologiya bilan bevosita bog'laydi.

Kompozitsiya usulida ikki va undan ortiq asosning qöşilişidan yangi söz hosil bö ladi: belboğ, toşbaqa, kungaboqar, olib kelmoq. Bunday sözlarning köpçiligi tarixan söz birikmalarining leksiklaşuvi natijasida şakllangan. Masalan, kungaboqar sözi tarkibida jönaliş kelişigi qöşimçasi (-ga) va sifatdoş qöşimçasi (-ar) saqlanib qolgan. Demak, kompozitsiya söz yasaşi bilan sintaksis örtasida köprik vazifasini bajaradi. Qisqartma sözlar (BMT, OTM) va sözning boşqa turkumga köçişi ham yangi söz hosil qiliş manbalaridan hisoblanadi [5].

Morfologik tizimning xususiyatlari

Özbek tilida grammatik jins kategoriyasi va artikl mavjud emas; grammatik ma'nolar, asosan, qöşimçalar va yordamçi sözlar orqali ifodalanadi [6; 7].

Aniqlik ma'nosi ham morfologik vositalar orqali ifodalanadi: kitob öqidi va kitobni öqidi birikmalarida tuşum kelişigi qöşimçasi narsaning aniqligini körsatadi. Söz turkumlari mustaqil (ot, sifat, son, olmoş, fe'l, raviş), yordamçi (kömakçi, bog'lovçi, yuklama) va alohida (modal söz, undov, taqlid sözlar) guruhlarga ajratiladi [6].

Kömakçilar (bilan, uçun, kabi) özlari bog'langan sözdan keyin kelib, boşqa tillardagi predloglar vazifasini bajaradi. Fe'lning vazifa ş akllari – sifatdoş (-gan, -yotgan, -digan), ravişdoş (-ib, -gaç, -gunça) va harakat nomi (-ş, -moq) – fe'lga ot, sifat yoki raviş vazifasini bajarish imkonini berib, morfologiyani sintaksis bilan uzviy bog'laydi [8].

Sintaktik qurilişning xususiyatlari

Özbek tilida gapning odatiy tartibi "ega – ikkinçi darajali bö laklar – kesim" körinişida bölib, kesim gap oxirida keladi; tobe bölak hokim bölakdan oldin joylaşadi [6; 8]: İşçilarimiz yangi sexda sifatli mahsulot işlab çiqarmoqda. Kesim gapning grammatik markazidir: şaxs-son körsatkiçi kesimda ifodalangani uçun ega köpinça tuşib qoladi (Kitobni öqidim – ega -m qöşimçasi orqali tiklanadi). Sintaktik aloqa kelişik va egalik qöşimçalari, kömakçilar hamda söz tartibi orqali ifodalanadi: maktab direktori, daftarga yozmoq.

Murakkab mazmun köpinça sifatdoş va ravişdoş qurilmalar yordamida bitta gap içida ifodalanadi: Keça öqigan kitobim menga yoqdi; Darsni tugatib, kutubxonaga bordim. Bunday qurilmalar boşqa tillardagi ergash gaplarga mazmunan teng bölsa-da, morfologik şakllar hisobiga ixçam ifodalanadi [9].

Sathlararo tahlil modeli

Tahlil uçta sath örtasidagi quyidagi bog'liqliklarni körsatdi:

a) yasovçi qöşimça sözning turkumini, söz turkumi esa uning gapdagi sintaktik imkoniyatlarini belgilaydi;

b) lüğaviy şakl yasovçi qöşimçalar ma'noni aniqlashtiradi, sintaktik şakl yasovçi qöşimçalar esa sözni gapdagi boşqa sözlar bilan bog'laydi;

d) kompozitsiya va leksiklaşuv orqali sintaktik birikmalar lüğaviy birliklarga aylanadi;

e) fe'lning vazifa şakllari morfologik vositalar orqali sintaktik murakkablikni ifodalaydi.

Şunga köra, söz şaklini "asos → yasovçi → lüğaviy ş akl → sintaktik ş akl → gapdagi vazifa" ketma-ketligida tahlil qiliş sathlararo bog'liqlikni yaxlit körsatish imkonini beradi.

XULOSA

Birinçidan, özbek tilining agglyutinativ tabiati qöşimçalarning muayyan tartibda joylaşişi va ma'nolarning aniq morfemalar orqali ifodalanishida namoyon bö ladi.

Ikkinçidan, söz yasaşi morfologiya bilan yasovçi qöşimçalarning söz turkumini belgilovçi vazifasi orqali, sintaksis bilan esa kompozitsiya va leksiklaşuv orqali bog'lanadi.

Uçinçidan, kesimning gap markazi ekanligi, tobe bö lakning hokim bö lakdan oldin kelishi va sintaktik munosabatlarning qöşimçalar orqali ifodalanishi özbek sintaksisining asosiy xususiyatlaridir.

Törtinçidan, sifatdoş va ravişdoş qurilmalar morfologik vositalarning sintaktik murakkablikni ifodalash imkoniyatini körsatadi.

Şu asosda quyidagi takliflar ilgari suriladi:

- ona tili ta'limida morfemik tahlilni sintaktik tahlil bilan birgalikda, "asos – yasovçi – lüğaviy ş akl – sintaktik ş akl – gapdagi vazifa" modeli asosida ötkazish;
- filologiya yönaşlarida söz yasaşi, morfologiya va sintaksis böyiça sathlararo topshiriqlar töplamini işlab çiqiş;
- özbek tilining milliy korpusi va avtomatik tahlil dasturlarida qöşimçalarning vazifaviy tasnifini teglar sifatida qöllaş;
- izohli lüğatlar materiallari asosida qöşma sözlar va ularning leksiklaşuv bosqiçlari bazasini yaratish.

Foydalanilgan adabiyotlar röyxati:

1. Özbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 21-oktyabrdagi "Özbek tilining davlat tili sifatidagi nufuzi va mavqeini tubdan oşiriş çora-tadbirlari töğrisida"gi PF-5850-son Farmoni. – URL: https://lex.uz/docs/4561730
2. Özbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 20-oktyabrdagi "Mamlakatimizda özbek tilini yanada rivojlantiriş va til siyosatini takomillaştiriş çora-tadbirlari töğrisida"gi PF-6084-son Farmoni. – URL: https://lex.uz/docs/5058351
3. Rahmatullayev Ş. Til qurilişining asosiy birliklari. – Toşkent: Universitet, 2002.
4. Hojiyev A. Özbek tili söz yasaşi tizimi. – Toşkent: Öqituvçi, 2007.
5. Hojiyev A. Tilşunoslik terminlarining izohli lüğati. – Toşkent: Özbekiston milliy ensiklopediyasi, 2002. – 168 b.
6. Sayfullayeva R., Mengliyev B., Boqiyeva G. va boşq. Hozirgi özbek adabiy tili: öquv qöllanma. – Toşkent: Fan va texnologiya, 2009.
7. Jamolxonov H. A. Hozirgi özbek adabiy tili. 2-qism. – Toşkent: Nizomiy nomidagi TDPU, 2004.
8. Muhiddinova X., Xudayberganova D., Umirov I., Jiyanova N., Yusupova T. Hozirgi özbek adabiy tili. – Toşkent: Öqituvçi, 2006.
9. Yusupova T. Sintaksisni morfologiyani takrorlaş bilan bog'lab örganish metodikasi: monografiya. – Toşkent: Fan va texnologiya, 2009. – 179 b.
10. Rasulov R. Özbek tili fe'llarining ma'no tuzilişi. – Toşkent: Özbekiston, 2005.
11. Hojiyev A., Nurmonov A., Zaynobiddinov S. va boşq. Hozirgi özbek tili faol sözlarining izohli lüğati. – Toşkent: Şarq, 2001. – 336 b.
12. Özbek tilining izohli lüğati: 5 jildlik. – Toşkent: Özbekiston milliy ensiklopediyasi, 2006-2008.

13.00.00 Pedagogika fanlari
13.00.01 Pedagogika nazariyasi. Pedagogik ta’limotlar tarixi
13.00.02 Ta’lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi (sohalar böyiça)
13.00.03 Maxsus pedagogika
13.00.04 Jismoniy tarbiya va sport maşğulotlari nazariyasi va metodikasi
13.00.05 Kasb-hunar ta’limi nazariyasi va metodikasi
13.00.06 Elektron ta’lim nazariyasi va metodikasi (ta’lim sohalari va bosqiçlari böyiça)
13.00.07 Ta’limda menejment
13.00.08 Maktabgaça ta’lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi
13.00.09 Ijtimoiy pedagogika
07.00.00 Tarix fanlari
19.00.00 Psixologiya fanlari
01.00.00 Fizika-matematika fanlari
02.00.00 Kimyo fanlari
03.00.00 Biologiya fanlari
09.00.00 Falsafa fanlari
10.00.00 Filologiya fanlari
11.00.00 Geografiya fanlari

MAKTABGAÇA VA MAKTAB TA'LIMI

Mas'ul muharrir: Ramzidin Aşurov
Ingliz tili muharriri: Murod Xoliyorov
Musahhih: Alibek Zokirov
Sahifalovçi va dizayner: Iskandar Islomov

2026. №11(1)

© Materiallar köçirib bosilganda "Maktabgaça va maktab ta'limi" jurnali manba sifatida körsatilişi şart. Jurnalda bosilgan material va reklamalardagi dalillarning aniqligiga mualliflar ma'sul. Tahririyat fikri har vaqt ham mualliflar fikriga mos kelamasligi mumkin. Tahririyatga yuborilgan materiallar qaytarilmaydi.

"Maktabgaça va maktab ta'limi" jurnali 26.09.2023-yildan Özbekiston Respublikasi Prezidenti Adminstratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan №C–5669363 reyestr raqami tartibi böyiça röyxatdan ötkazilgan.
Litsenziya raqami: № 136361.

Manzilimiz: Toşkent şahar, Yunusobod tumani 19-mavze, 17-uy.